

О.Я. Томашевська, д.м.н., професор, Є.І. Дзісь, д.м.н., професор, Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького

Українська медична мова: проблеми та їх вирішення

Спочатку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог.

Євангеліє від св. Івана

Наприкінці теж буде Слово. Нічого, крім Слова, не залишиться.

Юрій Ілленко

Вміти правильно говорити... ще не заслуга, а не вміти – вже ганьба. Тому що правильне мовлення – не стільки чеснота вправного промовця, скільки властивість кожного громадянина.

Марк Туллій Цицерон

О.Я. Томашевська

Є.І. Дзісь

Мова є головним чинником розвитку людини, основним засобом творення, збереження й передачі інформації, основою процесу навчання. Національна наукова термінологія є свідченням зрілості й цивілізованості нації. На жаль, українська медична термінологія (та й мова загалом) страждає на кілька «хвороб», є засміченою словами з інших мов, які часто непотрібно, неадекватно чи надмірно в ній вживаються, та різноманітними покручами. Читаючи українську медичну літературу, статті в часописах, монографії, підручники, слухаючи доповіді на конференціях і з'їздах, можна знайти безліч таких прикладів.

«Пуризм – це боротьба за чистоту мови» [13]. Чистота мови вкладає свій внесок у гармонію Всесвіту. Це стосується й мови в українській медицині. Особливо важливим є вживання правильної медичної термінології лікарями на початку професійної діяльності, бо на цьому етапі закладаються в усне мовлення й письмово певні стереотипи, перемоги які надалі в їхній медичній практиці та науці досить важко.

Історія створення української медичної мови

Розвиток української мови був загальмований під владою Російської імперії, Польщі, де її обмежували й забороняли протягом останніх чотирьох сторіч – від XVII до XX. У Галичині під владою Австрії й Австро-Угорщини українська мова, медицина й термінологія почали розвиватися в другій половині XIX – на початку XX ст. [3], коли було засновано Наукове товариство Шевченка – НТШ (1873 р.) та його Лікарська комісія (1898 р.), яка почала видавати фаховий журнал «Лікарський збірник» НТШ. У журналі був термінологічний куток, який започаткував опрацювання сучасної української науково-медичної термінології. У 1910 р. було засновано Українське лікарське товариство (УЛТ), із 1920 р. почав видаватися часопис УЛТ «Лікарський вісник». У 1926 р. вийшов «Анатомічний словник» Є. Лукасевича, в 1933-1936 рр. видано «Українську загальну енциклопедію», в якій був розділ медицини. З'їзди українських лікарів проводилися що 2-3 роки. Із початком окупації Радянським Союзом у 1939 р. було заборонено всі українські організації, зокрема УЛТ, Українське гігієнічне товариство, насильно розпущено НТШ і його Лікарську комісію, скасовано видання «Лікарського вісника».

Розвиток української медичної науки й термінології було продовжено українською діаспорою, зокрема відновлено видання «Лікарського вісника» в США в 1954 р. Велику працю в цьому руслі проводив Павло Джуль (1921-2015) – багаторічний президент Світової федерації українських лікарських товариств (створена в 1977 р.), головний редактор часопису «Лікарський вісник». Упродовж багатьох років професор Павло Джуль працював над створенням української медичної термінології. Зорганізував переклад і видрук багатьох українських словників. Був натхненником і сприяв організації праці над Українсько-латинсько-англійським медичним тлумачним словником у 2 томах, який вийшов у 1995 р. Павло Джуль спільно з академіком Борисом Зіменковським очолював редакторський колектив капітального українського перекладу Ллюстрованого медичного словника Дорланда (2002, 2007 рр.).

В Українській РСР у 20-х рр. також розвивалася українська медична термінологія, створено Інститут української наукової мови та його Природничий відділ із Медичною секцією, було видано кілька медичних словників. Але наприкінці 20-х рр. почалися політичні репресії українських викладачів, науковців, лікарів, що негативно вплинуло на розвиток термінології. Наука велася російською мовою, відповідно, й термінологія розвивалася переважно російською. Відбулося зросійщення українського правопису, мови, медичної термінології. Багато українських термінів замінено на відповідні російські.

У незалежній Україні впродовж 30 років видано багато медичних словників, але надалі триває зросійщення медичної мови. Медичні монографії, підручники та словники багаті на неправильні терміни, особливо росіянізмами (русизми), доповіді й лекції на конференціях викладаються дуже часто російською мовою, поширеною є практика: текст презентації українською, а доповідь – російською, й навпаки, що мовознавець Юрій Шевчук назвав «мовною шизофренією» [14]. Медична наука в занепаді, а отже, не розвивається українська медична термінологія.

Прогрес медицини в розвинених країнах призвів до калькування або автоматичного перекладу українською мовою англійських термінів без їх лінгвістичного опрацювання.

В Україні є такі організаційно-консультативні органи, як Комітет наукової термінології при Президії НАН України, Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології, Національна комісія зі стандартів державної мови МОН України. Проте їхнього впливу на розвиток медичної термінології не відчувається. У структурі МОЗ України, НАМН України серед підрозділів немає груп експертів із медичної термінології.

Проблеми в українській медичній термінології

Українська медична мова, усна й писемна, є значно зросійщеною, надмірно латинізованою, надмірно англійською, слабує на орфографічні помилки, стилістичні огріхи та мовні покручі.

! Передовсім треба розрізняти росіянізми й уникати їх.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Хвороба	Захворювання
Відділ	Відділення
Неплідність	Безплідність
Частка, часточка (органа)	Доля, долька
Грубий	Крупний
Бічний	Боковий
Однобічний	Односторонній
Кишка, кишки (мн.)	Кишечник, кишківник
Мокротиння, харкотиння	Мокрота
Церата	Клейонка
Скасування (лікування)	Відміна
Вірогідний	Достовірний
Потреба, потрібний, треба	Необхідність, необхідний, необхідно
Встановити діагноз	Поставити діагноз
Надходження (до лікарні)	Поступлення
Передовсім, насамперед	У першу чергу
Спільна (сонна артерія)	Загальна
Кила	Гриза
Гнояк	Гнійник
Зрошення	Спаїни
Келих	Бокал
Помпа	Насос
Нориця	Свиць
Загоюватися	Занивати
Настій, настоянка	Настойка
Купелі	Ванни
Судомо, корчі	Судорога
Ділянка (тіла)	Область
Напад	Прийступ
Провісник	Передвісник
Запаморочення	Головокружіння
Обвід	Окружність
Млявий	В'ялий
Глухий (звук)	Тупий
Підвищення (відрізка ST)	Підйом
Приймання	Прийом
Закреп	Запор

Хоча подані приклади – слова, яких рекомендовано уникати, є в українських словниках, зокрема в Словнику української мови: в 11 т. / АН УРСР (далі – СУМ) [11], не потрібно філологічної освіти, щоб помітити, що вони є копіями відповідних російських слів. Щодо останнього терміна, то «закреп» зі словника М. Галина [1] як переклад латинського слова obstipatio повсюдно використовується в медичній мові замість «запор».

Далі подаємо до окремих термінів пояснення, чому їх слід уникати.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Гіпертензивна криза	Гіпертонічний криз

У російській медичній термінології користуються виразом «гипертонический криз», який копіюється звідти до української медичної мови як «гіпертонічний криз». Мова піде передовсім про слово «криз» чоловічого роду, котре слід уникати, оскільки воно походить від давньогрецького слова κρῖς жіночого роду. В українських словниках «криза» також жіночого роду, зокрема в СУМ знаходимо: КРИЗА, и, жін. 1. Різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища. 2. мед. Переломний момент під час хвороби, після якого стан хворого відразу поліпшується або погіршується. Отже, слово «криза» має застосування й у медицині. Крім того, термін «гіпертонічна» слід замінити на «гіпертензивна», бо гіпертонія – це надмірний тиск м'язів, а гіпертензія – якраз підвищений артеріальний тиск крові.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Гарячка, гарячковий	Лихоманка, лихоманковий

У СУМ [11] знаходимо: ГАРЯЧКА, и. ... // Підвищена температура тіла; жар. Простудна (родильна, породільна і т. ін.) гарячка – старі назви різних захворювань, пов'язаних із великим підвищенням температури. ЛИХОМАНКА, и, жін., розм. Хворобливий стан, при якому людину кидает то в жар, то в холод; гарячка. Отже, «гарячка» є більш відповідним терміном, який відображає як стан підвищеної температури тіла, так і входить у назви хвороб: гостра ревматична гарячка, плямиста гарячка Скелястих Гір тощо. Крім того, до нього є прикметник «гарячковий», тоді як слова «лихоманковий» не було в українській мові, а з'явилося лише в 1973 р. в четвертому томі СУМ [4].

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Штвигний, твердий або невіддатливий міокард	Жорсткий міокард
Шорстке дихання	Жорстке дихання

У СУМ знаходимо: ШТІВНИЙ, а, е. 1. Нерухомий, твердий, негнучкий. ТВЕРДІЙ, а, е. 2. Який важко піддається стискуванню, згинанню, різанню тощо; протилежне м'який. НЕПІДДАТЛИВИЙ, а, е. 1. Який не піддається або погано піддається якій-небудь дії, якомусь впливові.

Прикметник «штвигний» якраз найкраще підходить би, щоб передати стан невіддатливості міокарда, який недостатньо розслабляється й розтягується в період діастолі. В англійській термінології маємо myocardial stiffness, stiff heart syndrome. В онлайн-бібліотеці «Горих» подано етимологію слова «штвигний» як тупий, негнучкий – запозичення з німецької мови, від слова steif – тугий, негнучкий, застиглий, виструнчений, що споріднене з англ. stiff,

голландським *stijf*, а також із латинським *stipes* – стовбур, кіл, *stīro* – набуваю, наповнюю.

У російській медичній термінології «штивному міокарду» відповідає словосполучення «жесткий миокард». В онлайн-словнику «Этимологический онлайн-словарь русского языка Семенова А.В.» подано етимологію: «Жесткий». Вероятность его происхождения от слова «жесть». Существительное «жесть», в свою очередь, считается пришедшим с Востока (киргизское «жез» – медь). У Російсько-українському словнику [2] слово «жесть» перекладається українською як «бляха». Тому прикметник «жорсткий» – це калька з російської мови, він не має українського походження, хоч і фігурує в СУМ та інших словниках.

Те саме стосується й «жорсткого дихання», що може вислуховуватися під час аскультації легень. Правильно було би називати цей тип дихання «шорстким». Із СУМ: ШОРСТКИЙ, а, е. ... // Позбавлений ніжності, милозвучності (про слова, звуки і т. ін.).

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Осередок (хвороби)	Вогнище

Слово «вогнище» (хвороби) походить від російського слова «очаг» (болезни). «Толковный словарь Ожегова» тлумачить: ОЧАГ, а, м. 1. Устройство для разведения и поддержания огня. 2. перен. Место, откуда что-н. распространяется, средоточие чего-н. (книжн.).

Переклад: очаг (рос.) – вогнище, осередок (укр.) [2]. Згідно із СУМ: ВОГНИЩЕ, а, сер. 1. Купа дров, хмизу і т. ін., що горить. 2. Місце, де розкладали вогонь. 3. перен. Джерело, місце, звідки що-небудь поширюється; центр, зосередження чого-небудь. ОСЕРЕДОК, джу, чол. 1. Місце зародження, виникнення, джерело поширення чого-небудь. 2. Основа, з якої розвивається, виростає, поширюється що-небудь... 6. мед. Сукупність нервових клітин, що регулюють окремі функції організму (наприклад, осередок пам'яті). Отже, слово «осередок» має застосування й у медицині.

Тобто в російській мові є одне слово – «очаг» у значенні й вогнища, й осередка. В українській мові є два ці слова, тож можна вживати й «осередок», і «вогнище» (наприклад, запалення), та прикметники до них: осередковий, вогнищевий. Утім, варто переходити на «осередок» як відповідніше слово.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати рідше
Шпиталь, шпиталізувати	Госпіталь, госпіталізувати

Треба було б усталити, чи вживати «шпиталь», чи «госпіталь». Це слова одного походження – від латинського *hospitalis*, але «шпиталь» прийшло до нас із латинської через німецьку – від *Spital*, як і до польської мови – *szpital*.

Згідно із СУМ: ШПИТАЛЬ, ю, чол. 1. Військово-медичний заклад для стаціонарного лікування хворих і поранених; госпіталь. 2. заст. Лікарня.

«Шпиталь» – давно запозичене й українізоване слово, тому, на нашу думку, йому слід було би віддати перевагу.

Згідно із СУМ: ГОСПІТАЛІЗУВАТИ, ую, уещ, недок., і док., перех. Поміщати хворого в лікарню, в госпіталь для лікування.

Останнім часом в українській медичній мові вживають слова «шпиталізувати» й «ушпиталити» замість «госпіталізувати». Мовознавець Олександр Пономарів у своєму блозі зазначав, що слова «шпиталізувати» й «ушпиталити» – синоніми, тож їх можна вживати, чергуючи одне з одним.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Сторонній, чужий	Чужорідний

Що означає слово «чужорідний» – одночасно й чужий, і рідний? У російській мові «чужеродний» означає «чужого рода», тобто чужий. Таки не «чужеродної» (и чужой, і родной). Якщо вже калькувати з російської, то українською мало би бути «чужорідний» (тобто чужого роду). Проте навіщо копіювати, коли є слова «сторонній» і «чужий»: стороннє тіло, чужий білок.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Воло	Зоб

Із СУМ: ВÓЛО, а, сер. ... 3. Пухлина щитовидної залози при базедовій хворобі. Слова «зоб» не знайдено. С. Нечай [7] перекладає російське слово «зоб» українською як «воло, зоб». У словнику М. Галина [1]: *struma* – воло.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Дрощі	Озноб

Згідно зі словником М. Галина [1], *frigor s. frigus* – холод, мороз, дрощі. Д.І. Ганич та І.С. Олійник [2] перекладають «озноб» як «остуда», продовжуючи переклад: «у больного озноб – хворого морозить». Однак «остуда» більше асоціюється з простудою. Із СУМ: ОСТУДА, и, жін. 1. діал. Простуда. У словнику Б. Грінченка [9] знаходимо слово ДРІГОТА, ті, ж. Дрожь. В.Ф. Кисільов [5] перекладає «озноб» як «дригота, трясця, трясавиця».

Відповідно до СУМ: ТРЯ́СЦЯ, і, жін. 1. Хворобливий стан, при якому людину морозить, кидає то в жар, то в холод; лихоманка. // Маларія. ТРЯСОВИ́ЦЯ, ТРЯСАВИ́ЦЯ, і, жін. ... 2. Те саме, що трясця 1. ДРИЖА́КІЙ, ів, мн. Часте здригання, тремтіння тіла від холоду, страху, хворобливого стану і т. ін. ДРИГО́ТИ, гот, мн. (одн. дригота, и, жін.). Часте здригання тіла від холоду, нервового збудження і т. ін.

На нашу думку, слово «озноб» є цілком російським і повинне бути замінено на відповідне українське слово, найкраще підходить «дрощі» за М. Галином [1]. Хоча було би бажано обмежитися дієсловом «морозити». МОРОЗИТИ, ожу, озис, недок. ... 4. тільки 3 ос. перех., безос., перен. Про хворобливе відчуття холоду, гарячковий стан.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Грудина	Грудина

С. Нечай [7] перекладає російське слово «грудина» українською як «грудина». У словнику М. Галина [1]: *sternum* – груд(н)ина. У словнику М. Нетлюха [6] знаходимо: *sternum* – грудина. Згідно із СУМ: ГРУДИ́НА, и, жін. анат. Те саме, що грудина 2. ГРУДНИ́НА, и, жін. ... 2. анат. Довгаста кістка, з якою з'єднані передні кінці грудних ребер і частини плечового пояса. Отже, термін «грудина» має перевагу.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Зрощення, зрости, зростання, злучи, з'єднання	Спайка, спайки

У Міжнародній класифікації хвороб 10-го перегляду (МКХ-10) зазначено назву хвороби: кишкові зрощення (спайки) з непрохідністю (K56.5).

Зрощення – це смуги рубцевої тканини, які утворюються між органами; ненормальне прилипання поверхню унаслідок запалення чи травм.

Відповідно до СУМ: ЗРО́ЩЕННЯ, я, сер. 1. Дія за значенням зростися. 2. Те, що зрослося. ЗРИ́СТ, зрости, чол. 1. Те саме, що зростання. (Множина – зрости). ЗРОСТА́ННЯ, я, сер. Дія за значенням зростати та зростатися. ЗЛУ́КА, и, жін., рідко. Те саме, що з'єднання. З'ЄДНА́ННЯ, я, сер. 1. Дія за значенням з'єднати та з'єднати. 2. Те, що з'єднує що-небудь із чимось; місце, де що-небудь з'єднано з чимось.

Англійською «зрощення» – *adhesions* (від *adhere* – прилипати, приростати). Тобто українською «зрощення» не треба називати «спайками» (від дієслова «паяти»), бо вони утворюються не через зовнішній вплив, подібний до «пайки», злиотування, а через склеювання (прилипання, приростання, зрощення, з'єднання) внаслідок запального процесу.

ПА́ЯТИ, яю, яеш, недок., перех. З'єднувати металеві частини чого-небудь за допомогою розплавленого металу чи сплаву – припою. Крім того, «паяти» – це російське слово, українською буде «лютувати, злиотувати». ЛЮТУВАТИ 2, ую, уещ, недок., перех., заст. Паяти. ЗЛИОТУВАТИ, ую, уещ, недок., ЗЛЮТУВАТИ, ую, уещ, док., перех. 1. Скріплюючи, спаюючи, робити міцним, твердим.

! Не слід уживати російські слова, яких немає в словниках української мови.

Правильно	Неправильно
Зачароване коло	Порочне коло
Грубозернистий	Крупнозернистий
Припиняти, знімати, лагодити, вгамувати, тамувати (біль, напад)	Купірувати, купувати
Неперенесення (ліків)	Непереносимість
Лоскіт (у горлі)	Першіння
Нерв'ї, перебігати	Протікання, протікати
Збігатися	Співпадати
Кольна	Коліка
Пліснявка	Молочниця
Набіл	Молочка
Висновок	Заключення
Видужати, одужати	Виздоровіти
М'язовий	М'язевий
Головка (органа)	Голівка
Голівка (плота, дитини)	Головка
Приводити (до чогось)	Вести
Випорожнення, кал	Стілець

Далі подаємо до окремих термінів пояснення. Щодо останнього: СТИ́ЛІЦЬ, льця, чол. Вид меблів у вигляді короткої лави.

Правильно	Неправильно
Встановити діагноз	Поставити діагноз

Згідно із СУМ: УСТАНОВЛЮВАТИ (ВСТАНОВЛЮВАТИ), юю, юеш, УСТАНОВЛЯТИ (ВСТАНОВЛЯТИ), яю, яеш,

недок., УСТАНОВИТИ (ВСТАНОВИТИ), новлю, новиш; мн. установлять; док., перех. ... 3. Визначати, розпізнавати за певними ознаками. Відкривати або стверджувати що-небудь, довівши, обґрунтувавши.

Дієслово «поставити» такого тлумачення не має. Встановити діагноз – це встановити істину. Ми ж не кажемо «поставити істину».

Правильно	Неправильно
Зсідання (крові)	Згортання
Згусток (крові)	Згорток

У МКХ-10 під шифром D65 зазначено назву хвороби: дисеміноване внутрішньосудинне згортання (ДВЗ) крові. Також «згортання крові» фігурує в наказах МОЗ України. Проте це калька з російського виразу «свертывание крови», а «згорток» – зі слова «сверток». Натомість в українській мові кров не згортається, а зсідается, утворюючи згусток (тромб).

Згідно із СУМ: ЗСІДА́ННЯ, я, сер. Дія за значенням зсідатися. ЗСІДА́ТИСЯ, ається, недок., ЗСІСТИСЯ, зсідється, док. 1. Гуснути, утворюючи згустки (про молоко, кров та деякі інші рідини); запікатися згустком (про кров).

Правильно	Неправильно
Звершення (хвороби, пологів)	Розрiшення

«Розрiшення» – це калька з російського «разрешиться», в українській мові зовсім не означає закінчення якогось процесу. Згідно із СУМ: РОЗРІ́ШЕННЯ, я, сер. 1. церк. Відпущення гріхів. 2. розм., рідко. Дозвіл, санкція на здійснення чого-небудь. У російсько-українському словнику Д.І. Ганича та І.С. Олійника [2]: *разрешиться* (закончиться) – закінчитися, завершитися.

Правильно	Неправильно
Клітини крові	Формені елементи крові

Із СУМ: ФОРМЕ́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до форма 10; який є формою або частиною форми. ФОРМА, и, жін. ... 10. Спеціальний однаковий за кольором, кроєм та іншими ознаками одяг для осіб певної категорії (військових, учнів, спортсменів та ін.). Тобто формені елементи крові – це невідповідне, застаріле й непотрібне словосполучення.

Правильно	Неправильно
Куріння, паління (тютюну, цигарок)	Тютюнопаління
Будова тіла	Тілобудова

Слів «тютюнопаління» та «тілобудова» в СУМ не знайдено. КУРІ́ЦЬ, рід, чол. і жін. Той, хто курить, має звичку курити. Тому більш влестивим є слово «куріння», а не «паління», бо курець (цигарок), а не палій. ПАЛІ́Й, я, чол. Той, хто зробив підпал.

Правильно	Неправильно
Надниркова залоза	Наднирник

«Наднирник» – неправильно утворене слово, скальковане з російського «надпочечник». Слово «надпочечник» утворено цілком правильно, а саме: над (префікс) + почечник – від «почечний». Як же утворено слово «наднирник»? Над (префікс) + нирик – від «нирний»? Але такого прикметника не існує! І де поділася «нирка» (корінь -нирк-) і прикметник до неї – «нирковий»?

В українській мові правильною є схема утворення цього слова від «нирковий» → «нирковик» → «наднирковик». Слово «наднирковик» є в: «Словники України», «Словник.ua», «Словник української мови online». В останньому знаходимо: НАДНИ́РКОВИ́КІЙ, ів, мн. (одн. наднирковик, а, ч.), анат. – те саме, що надниркові залози.

Чи можна утворити прикметник до «надниркова залоза»? Можливо, наднирково-залозистий (у СУМ: ЗАЛО́ЗИСТИЙ, а, е. Прикм. до залоза). Наприклад, наднирково-залозиста недостатність. Але все-таки краще «недостатність надниркових залоз».

Не слід уживати «надниркова недостатність», бо, крім вищесказаного цього слова «наднирник», прикметника «наднирковий» немає в словниках. Також не «надниркова недостатність», бо НАДНИ́РКОВИ́Й, кова, кове, анат. – який міститься над ниркою (СУМ). Тобто «наднирковий» стосується всіх тканин і органів, які містяться над ниркою, зокрема печінки й селезінки.

! Перевагу варто віддавати українським термінам перед словами іншомовного походження, що мають відповідники в українській мові.

Продовження на стор. 58

Українська медична мова: проблеми та їх вирішення

Продовження. Початок на стор. 54

Надмірна латинізація

Надто часто в українській медичній мові вживаються слова латинського та грецького походження. Особливо часто вживаються латинські прикметники, що недоцільно, бо існують відповідні українські медичні терміни-прикметники. Хоча медична термінологія й має у своїй основі латинську та грецьку мови, багато українських слів-відповідників, які є справжніми медичними термінами, повинні мати перевагу у використанні. А терміни іншомовного походження можна вживати час від часу як синоніми для уникнення повторення.

Варто віддавати перевагу	Слід уживати рідше
Кишковий	Інтестинальний
Середостінний	Медіастинальний
Паховий	Аксиллярний
Пахвинний	Інгвінальний
Брижовий	Мезентеріальний
Тристулковий	Трикуспідальний
Віщевий	Коронарний
Кірковий	Нортикальний
Мозковий	Медулярний
Надшлунчковий	Суправентрикулярний
Передсердно-шлунчковий	Атріовентрикулярний
Підпавутинний	Субарахноїдальний
Повний, загальний	Тотальний
Природний, справжній	Натуральний
Черевний	Абдомінальний
Біль у животі	Абдомінальний біль
Черезстравохідний	Трансезофагальний
Шлунково-стравохідний	Трансезофагальний
Серцево-судинний	Нардіоваскулярний

Іменники латинського походження також недоцільно часто застосовуються в медичній мові. Те саме стосується префіксів: пост – після, суб – під, супра – над, транс – через, анти – проти тощо.

Варто віддавати перевагу	Слід уживати рідше
Осердя	Перикард
Кров'яна пластинка	Тромбоцит
Загрудинна залоза	Тимус
Скорбут	Цинга
Провісник	Предиктор
Розтин	Автопія
Відрізок	Сегмент
Підвищення	Елевація
Зниження (відрізка ST)	Депресія
Крововилив	Гематома
Стан	Статус
Чинник	Фактор
Тло	Фон
Примірик	Екземпляр
Сечогінний	Діуретик
Розширення, розтягнення	Дилатація
Синець, синяк	Екхімоза
Супутні хвороби	Номорбідність
Запобігати	Профілакувати

Останнім часом в усній і письмовій медичній мові почали вживати слово-покруч «профілакувати». У СУМ слова «профілакувати» не знайдено. Та й навіщо воно, коли є «запобігати»?

Треба сказати, що в багатьох випадках уникнути терміна латинського походження неможливо на цьому етапі розвитку української медичної термінології, і тоді його вживання є доречним. Такі терміни, як фіброма, гіпертрофія, петехія, гастроентерологія, неопластичний, альвеола, бронх, гіпоксія, плеврит тощо, застосовуємо в латинському варіанті. Хоча в польській медичній термінології (а польська мова – найближча до української) в більшості випадків опрацьовано й застосовуються якраз польські терміни: плевра – *opłucna*, лейкокія – *białaczka*, лімфома – *chłoniak*, гіпертрофія – *przerost*, анемія – *niedokrwistość*, ішемія – *niedokrwienie*, інфаркт – *zawał* тощо. Може, й у нас колись складуться сприятливі обставини для такого процесу – творення українських

неологізмів або перехід до питомих українських термінів, які застосовувалися в минулому: еритроцит – червонокривець, лейкоцит – білокривець, анемія – недокрів'я, лейкокія – білокрів'я. Сподіватимемося.

Надмірна англізація

Сучасна медична наука розвивається й наповнюється новими термінами, звичайно створеними в англійській мові. Ці нові слова, як-от скавенджер, сканування, комп'ютерний, кластер тощо, здебільшого не мають опрацьованих українських неологізмів. Хоча в багатьох випадках англіцизми мають або можуть мати українські відповідники. Тобто там, де це можливо й доречно, слід перекладати англійські терміни українською мовою. Подеколи вживання англійських слів переходить усі межі: наприклад, не варто вживати «комплаєнс», бо це є «прихильність» (до лікування).

Варто віддавати перевагу	Слід уживати рідше
Т-клітини-помічники	Т-клітини-гелпери
Клітини – природні вбивці	Клітини – натуральні кілери
Зразок	Патерн
Прихильність	Комплаєнс, комплаєнтність
Віддалено (навчати)	Онлайн
Свістяні хрипи	Візинг
Настанови, вказівки, рекомендації	Гайдлайни, гайдни

Правопис слів іншомовного походження

Подаємо медичні терміни згідно з Українським правописом 2019 р. [12] (далі – Правопис).

Буквосполучення au

У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, *au* звичайно передається через «ав» (а не через «ау»): авто- (від грец. *autos* – сам), автоімунний, аврикула, авскультація, авдіограф, авреоміцин. У запозиченнях із давньогрецької мови допускаються орфографічні варіанти: аудиторія й аудиторія, пауза і павза. Можливо також: аутизм і автизм, аура й авра.

М'який звук [j]

Правильно	Неправильно
Гранульома	Гранулема

Звук [j] у словах іншомовного походження передаємо м'яким «л» (ль, ля, лю, лю): туберкульоз (лат. *tuberculosis*). Аналогічно й у слові «гранульома» цей звук є м'яким. У словнику іншомовних слів [10] знаходимо: гранульома, грануломатозний (від лат. *granuloma*). Відповідно до СУМ: ГРАНУЛЬОВАНИЙ, а, е, спец. 2. у знач. прикм. Який має форму гранул.

Російською мовою «гранульома» перекладається як «гранулема» (гранулема). Якщо прочитати українською, то вийде «гранулема» – ось звідки взялося це неправильне слово!

Правильно	Неправильно
-альгія	-алгія
Дилатація	Дилатация

М'який знак пишемо: після «л» перед наступною буквою на позначення приголосного: міальгія, артралгія. Звук [j] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким «л» – залежно від того, як узвичаєне те чи те слово в українській мові: альбом, альбумін, альгін, альдегід, альдоза, альдостерон, регулятор. Також і термін «дилатація» з м'яким «л» є ближчим за звучанням і до латинської, і до української мови, на противагу слову «дилатация», котре є калькою з російської «дилатация».

Буквосполучення sch

Із російської мови до нас перейшли й терміни грецького походження з буквосполученням *sch*, яке читається на німецький триб – як «ш». А, наприклад, в польській і англійській мовах *sch* читається, відповідно, як [sx] і [sk]. І в нашій мові мало би бути: ішемія (а не ішемія), схізофренія (а не шизофренія), схістоцит (а не шизоцит), схістосома (а не шизосома) тощо. Хоча поки що залишаємося при вже звичному вживанні «ш».

Голосні [e], [u]

Правильно	Неправильно
Хемія	Хімія
Невро-	Нейро-
Левко-	Лейко-

Голосний [e] звичайно передаємо буквою Е. Тому латинське слово *chemia* слід передавати українською як «хемія». Аналогічно в англійській мові є *chemistry*, в польській – *chemia*. Голосний [u] слід передавати буквами У або В, але не буквою Й. Тому латинське *neuro-* треба перекладати українською як «невро-», а грецьке *leuko-* – як «левко-». Проте в українських словниках поки що зберігаються «нейро-», «лейко-» та «хімія», на жаль.

Правило дев'ятки

Після дев'яти приголосних (для запам'ятовування: Реве Та Стогне Дніпр Широкий, Човен З Циганами Жене) в словах іншомовного походження перед наступним приголосним (окрім Й) пишемо «и»: тимус, димедрол, ривароксабан. Але перед наступним голосним (та буквами Є, Ї, І) пишемо «і»: дилітазем, тіотріазолін (не тіотриазолін, як в офіційній назві препарату).

Після інших приголосних (б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н) також пишемо «и»: наприклад, кіста (не киста, як часто тепер неправильно вживають).

Латинські літери в буквених позначеннях і абрєвіатурах

Потрібно читати по-латинськи, а не по-англійськи чи по-російськи:

- зубці ЕКГ PQRST: пе, ку (не кю!), ер, ес, те;
- вітаміни А, В, С, D, Е («е», не «є»), К, Н;
- Ig A, D, E, G, M («а, де, е, ге, ем»), а не «ей, ді, джі».

Важкі ланцюги імуноглобулінів позначено грецькими літерами (α, δ, ε, γ та μ), а імуноглобуліни – відповідними латинськими літерами (A, D, E, G, M). До англійської мови це не має стосунку.

Як читати абрєвіатури з англійських термінів – по-англійськи чи по-латинськи? Наприклад, RBC (*red blood cell*) – «ар, бі, сі» або «ер, бе, це»? Щоб уникнути плутанини, на нашу думку, краще всі абрєвіатури читати по-латинськи.

Буква Г чи Х?

Звук [h] переважно передаємо буквою Г. Буква Х у наведених словах – це калька з російської мови, в якій немає звука [g], а є тільки [g] і [x].

Правильно	Неправильно
Хвороба Годжкіна (Hodgkin)	Хвороба Ходжкіна
Голтеріське (Holter) моніторування	Холтеріське моніторування
Gocnic (від лат. <i>hospitale</i>)	Хосніс

Буква Г чи Г?

Звук [g], що позначається на письмі буквою G, звичайно передаємо буквою Г (окрім власних назв). У прізвиськах та іменах людей допускається передавати звук [g] буквою Г (синдром Гудпасчера, шум Трагама Стілла).

Буква Г вживається в українських і давно запозичених і зукраїнізованих словах: гатунку, гвалт, грати, ґрунт, ґудзик, гуля тощо. Категорично не слід уживати літеру Г у термінах, які походять із давньогрецької мови: в словах із -граф-, -грам-, -лог-. Професор Пономарів у своєму блозі зазначав: «Шодо «ґекання». Українська мова належить до тих індоєвропейських мов, де проривний задньогубний приголосний [g] перейшов у глотковий, або фарингальний, [h]. З інших слов'янських мов до таких належать білоруська, верхньолужицька, словацька й чеська. З слов'янських мов сюди потрібно віднести новогрецьку. З огляду на це, в усіх словах грецького походження вживаємо лише Г: галактика, гімназія, програма й под.»

У деяких словниках, як-от Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник (Львів, 1995) та Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник (Київ, 2012-2016), надмірно вживається буква Г в словах іншомовного походження, що не узгоджується з правописом, як сучасним (2019 р.), так і попереднім. Хоча задані словники загалом є ретельно опрацьованими, містять близько 33 тис. і 52 тис. медичних термінів відповідно та рекомендуються для користування.

Прикметникові та дієприкметникові суфікси

Останнім часом у медичній літературі зустрічаємо «периферійний», «алергійний», хоча ми звикли до «периферичний», «алергічний». Але й ті, й ті прикметники є правильно утвореними.

Із Правоспису: 1. Суфікс -н- – один з основних прикметникових суфіксів, приєднаний до основ іншомовних іменників на -ія: гармонійний, емоційний, категорійний, традиційний, пропорційний.

2. Після букв Д, Т, З, С, Ц, Ж, Ч, Ш, Р у прикметниках, утворених від основ іншомовного походження, пишемо похідний суфікс -ичн- (ий): історичний, класичний, математичний, ортопедичний; після решти приголосних – -ічн- (ий): академічний, органічний; після голосних – -ічн- (ий): архаїчний, мозаїчний.

Тому прикметниками до «периферія» може бути «периферійний» і «периферичний», а до «алергія» – «алергійний» і «алергічний». У СУМ є слова «периферичний», «алергічний», а «периферійний» і «алергійний» – немає. На нашу думку, перші терміни є кращими, тим більше що Правоспис наводить подібний приклад із медицини – «ортопедичний».

Правоспис неслов'янських прізвищ та імен

Англійські дифтонги *ai, ei, oi* звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через «ау», «ей», «оу». Тому «вірус Епштейна – Барр», а не «вірус Епштейна – Барр», бо Anthony Epstein – британський патолог і академік. Хоча згідно зі словником Дорланда [15] прізвище Epstein вимовляється як Епстайн. Але не «Епштейн», бо він не є німцем.

Повоєнні букви на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах, як-от Стровсс (Strauss), Допплер (Doppler), і в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: доплерографія.

Не відмінюємо жіночі особові імена іншомовного походження, що закінчуються на Й і на твердий приголосний (окрім губних). Тому «вірус Епштейна – Барр», а не «вірус Епштейна – Барра», оскільки Yvonne Barr – вірусологиня родом з Ірландії. Також не «васкуліт (синдром) Черджа – Стросса (Чарга – Стросса)», як зустрічається в літературі, а «васкуліт Черга – Стровсс» (так Churg – Strauss вимовляється за Дорландом [15]), бо Lotte Strauss – німецько-американська патологиня.

Німецьке буквосополучення *ei* відповідно до вимови передаємо українською мовою через «ай» («ей»): синдром Райтера (не Рейтера), бо Hans Reiter – німецький нацистський лікар; хвороба Альцгеймера (не Альтгеймера), бо Alois Alzheimer – німецький психіатр і невролог.

Німецьке буквосополучення *eu* відповідно до вимови передаємо українською мовою через «ой»: Зигмунд Фрейд (не Фрейд), бо Sigmund Freud – австрійський психолог і невролог.

Правильно	Неправильно
Вірус Епштейна (або Епштейна) – Барр	Вірус Епштейна – Бара
Васкуліт Черга – Стровсс	Васкуліт Черджа (або Чарга) – Стросса
Синдром Райтера	Синдром Рейтера
Хвороба Альцгеймера	Хвороба Альтгеймера
Зигмунд Фрейд	Зигмунд Фрейд
Допплерографія	Доплерографія
Час кровотечі за Дюном (або Дюном)	Час кровотечі за Дюке
Ознака, проба Румпеля – Ліда	Ознака, проба Румпеля – Леєде

Щодо останніх прикладів: згідно зі словником Дорланда [15] Duke вимовляється як Дук (William W. Duke – американський патолог), а Leede – як Лід (Carl S. Leede – американський лікар).

Фальшива українізація

Останнім часом можемо спостерігати намагання привести терміни, які звучать подібно до російських, до нібито українського звучання, тобто «українізувати» їх, не заглядаючи в словники. Прикладом є слово «покази» замість «показання». Проте в СУМ: ПОКАЗ, у, чол. Дія за значенням показувати, показати. Слова «протипоказ» не знайдено.

Правильно	Неправильно
Показання, протипоказання	Покази, протипокази

Згідно із СУМ: ПОКАЗАННЯ, я, сер. ... 3. перев. мн. Симптом, ознаки, що вказують на доцільність лікування певними ліками. ПРОТИПОКАЗАННЯ, я, сер. 1. Стан організму чи певна ознака, що свідчить про шкідливість або неможливість застосування яких-небудь ліків, способу лікування і т. ін.

Правильно	Неправильно
Жовчний	Жовчевий
Яєчник	Яйник

Замість звичного «жовчний» останнім часом часто вживають «жовчевий». У словнику М. Галина [1]: biliaris –

жовчо(є)вий, жовчний. У словнику С. Нечая [7]: жовчний, жовчевий, жовчовий. Із СУМ: ЖОВЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до жовч. А от слова «жовчевий» у СУМ не знайдено. У підсумку слід зупинитися на одному терміні з-поміж двох. На нашу думку, краще «жовчний».

Також слово «яєчник» уживають замість звичного «яєчник». У словнику М. Галина [1]: ovarium – яєшник, яйник. У словниках М. Нетлюха [6], С. Нечая [7]: яєчник. Слова «яєчник» у СУМ не знайдено. Це калька з польської мови, де «яєчник» перекладається як jajnik. Тому повертаємося до терміна «яєчник».

Правильно	Неправильно
Відросток	Паросток

У словнику М. Галина [1]: processus – виросток, паросток. У словнику М. Нетлюха [6]: відросток. У словнику С. Нечая [7]: паросток, відросток. Із СУМ: ВІДРОСТОК, тка, чол., рідко. 1. Пагін, що росте від гілки, стовбура, кореня або стебла рослини. 2. Частина чого-небудь, яка відгалужується, відходить убік. 3. анат. Відгалуження якогось органа в організмі. ПАРОСТОК, тка, чол. 1. Молоде стебло рослини. Отже, зупинимося на звичному «відросток».

Правильно	Неправильно
Кровоток, кровоплин	Кровотік
Протока	Протік

Згідно із СУМ: ПЛИН, у, чол. Маса, потік якої-небудь рідини, що безперервно летить. ТОК, у, чол. Потік, струмування рідини. Наприклад, за током крові. ТІК, току, чол. 1. Розчищене місце, спеціально підготовлений майданчик надворі або в приміщенні для молотків, очищення і просушування зерна. 2. Скирти, стіжки, ожереди і т. ін., що стоять на такому місці.

Правильно	Неправильно
Дрібно-, середньо-, великопухирчастий	Дрібно-, середньо-, великомихурцевий

Згідно із СУМ: ПУХИРЧАСТИЙ, а, е. Вкритий пухирями, пухирцями; який містить у собі пухирці повітря. Слова «михурцевий» не знайдено.

Правильно	Неправильно
Грудна клітка, огруддя	Грудна клітина

У медичній літературі останнім часом з'явилося словосополучення «грудна клітина» замість «грудна клітка». Тоді як грудна клітка подібна до клітки для птаха. Із СУМ: КЛІТКА, я, жін. Закрите приміщення для птахів, тварин і т. ін. зі стінками з металевих або дерев'яних прутів. Грудна клітка – верхня частина кістяка людини й тварини, що складається з грудних, грудних хребців і ребер, а також утворена ними порожнина, в якій містяться легені, серце та стравохід; огруддя. У словнику М. Нетлюха [6]: thoxax – грудна клітка, огруддя.

Варто віддавати перевагу	Слід уникати
Серпастий/серповидний, серпасто-клітинний/серповидноклітинний анемія	Серпоподібний, серпоподібно-клітинний анемія

Відповідно до СУМ: СЕРПАСТИЙ, а, е. Формою схожий на серп. СЕРПОПОДІБНИЙ, а, е. Який має форму серпа; серпастий. СЕРПОВИДНИЙ, а, е. Те саме, що серпоподібний.

Слово «серпоподібний» важко вимовляється, є громіздким, із повторенням «-попо-». Слово «серпоподібно-клітинна» ще важче вимовити. Тому, звичайно, краще «серповидний», а ще краще – «серпастий», бо останнє слово коротке та влучне, йому віддається перевага в СУМ. Хоча в медичній літературі воно не трапляється, але варто було би застосовувати.

Правильно	Неправильно
Тучні клітини	Опасисті клітини

Тучна клітина (мастоцит, лаброцит) – це клітина діаметром до 10-20 мкм, багата на гранули з гістаміном, гепарином, ферментами й цитокинами. Під час активації тучна клітина виділяє з гранул медіатори запалення (процес дегрануляції). Із СУМ: ТУЧНИЙ, а, е. 1. Добре вгодований, гладкий. // Густий, буйний, соковитий (про рослини). 2. Жирний, родючий (про землю, ґрунт). ОПАСИСТИЙ, а, е. Товстий, огрядний.

Слово «опасистий» відображає лише те, що клітини великі, але не означає, що вони багаті на гранули, які вивільняють численні активні речовини. Тобто ці клітини – «тучні», «буйні», «пишні», подібно до «тучні жита». Також і в польській мові маємо komórki tuczne, в російській – «тучные клетки».

Варто віддавати перевагу?	Правильно
-видний	-подібний

Треба визначитися зі складними словами, другою частиною яких є «-видний» або «-подібний», як-от «щитовидний» або «щитоподібний». Із СУМ: ЩИТОПОДІБНИЙ, а, е. Який має вигляд, форму щита. ЩИТОВИДНИЙ, а, е. Те саме, що щитоподібний.

Слід було б усталити, чи вживати «щитовидна залоза, щитовидний хрящ», чи «щитоподібна залоза, щитоподібний хрящ», бо в медичній літературі трапляється й одне, й інше. Це стосується багатьох інших подібних складних термінів. На нашу думку, прикметник із «-видний» є милозвучнішим. Тим більше що в словнику М. Нетлюха [6] знаходимо: thyroideus – щитовидний.

Правильно	Неправильно
Новотвір, новоутворення	Новотвір

Згідно із СУМ: НОВОУТВОРЕННЯ, я, сер. Те саме, що новотвір. НОВОТВІР, вору, чол. Форма, елемент, слово і т. ін., що утворилися заново. Слова «новоутвір» не знайдено.

Суперечливим є застосування активних дієприкметників (із суфіксами -ач-, -яч-, -уч-, -юч-).

Більшість мовознавців, зокрема Юрій Шевельов, Олександр Пономарів, Василь Сімович, радять уникати їх, оскільки вони є невластивими українській мові. Це морфологічні росіянізми. Проте чи завжди можливо їх замінити?

Один із способів заміни – за допомогою прикметника із суфіксом -альн-, як-от «навчальний». Чи можливо вживати «зволожувальний», «освіжальний», «знеболювальний», «анкілозувальний», «оперізувальний», «склерозувальний»? Чи ні? Бо це повинні бути не прикметники, а дієприкметники активного стану теперішнього часу, вживані в значенні прикметників: який знеболює (про лікарський засіб); який анкілозує (про спондиліт); який склерозує (про холангіт); який оперізує (про лишай). Питання дискусійне, має бути ретельне опрацювання цієї проблеми філологами спільно з медиками.

Згідно з Правосписом в українській мові є «дієприкметники активного стану теперішнього часу на -чий (-а, -е) (вживані переважно в значенні прикметників та іменників): квітучий, живучий, лежачий, стоячий».

Не слід уникати?	Правильно
Оперізуєчий (лишай)	Оперізувальний
Анкілозуєчий (спондиліт)	Анкілозувальний/анкілозивний
Склерозуєчий (холангіт)	Склерозувальний/склерозивний
Знеболюєчий	Знеболювальний
Зволожуєчий	Зволожувальний

У лівому стовпчику дієприкметники активного стану теперішнього часу на -чий (-а, -е) вживаються в значенні прикметників. Слів «анкілозивний», «склерозивний» у СУМ не знайдено. У Правосписі серед прикметникових і дієприкметникових суфіксів немає суфікса -ивн-.

Правильно	Неправильно
Персистентний	Персистуючий

У Великому тлумачному словнику сучасної мови знаходимо: ПЕРСИСТЕНТНИЙ -а, -е. Незмінний, тривкий, постійний. // Стос. до персистентності. Персистентні форми – організми, які зберігаються в процесі еволюції в незмінному вигляді.

Треба правильно ставити наголоси.

«Правильність наголошування є однією з ознак культури мовлення» (Олександр Пономарів) [8]. Багато неправильних наголосів – це калька з російської мови, наприклад: моча – сечя, железа – залоза, почечный – нирковий.

Приклади правильних наголосів: сечя, залоза, нирковий (наднирковий і наднирковий), спіна, сиріватка, задішка, алкоголь, -графія (кардіо-, рентгенографія), психопатія, міопатія, цитометрія, рН-метрія.

Висновки

1. Правильна медична мова є свідченням якісної освіти, загальної культури та кваліфікації лікаря.
2. Украй важливо в медичних освітніх закладах із перших курсів використовувати в навчальному процесі правильну українську медичну мову.
3. Українська медична спільнота повинна постійно вдосконалювати, розвивати термінологію та збагачувати її правильно створеними неологізмами.
4. Усім медичним працівникам і науковцям слід неухильно дотримуватися Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та Правоспису.

Список літератури знаходиться в редакції.